

वृत्तपत्राचे नांव :- सकाळ

वृत्तपत्र प्रकाशनाचे ठिकाण :- पुणे

वृत्तपत्र पान क्र :- पुरवणी क्र 4

दिनांक :-18/03/2007

वेदातील विज्ञान(?)

डॉ. वीणा सातपुते यांचा लेख (१८ फेब्रुवारी, 'सप्तर्षी') वाचला. त्या लेखकाविषयी नंतर काही प्रतिकूल प्रतिक्रिया देणाऱ्यांनी घेतलेले आक्षेप अत्यंत योग्य आहेत. या प्रतिक्रियांवरून 'सकाळ'च्या देश-परदेशच्या वाचकांत डॉ. सातपुते यांनी त्यांच्या लेखात ज्या ऋचांचे विवेचन केले आहे, त्यांच्या अर्थाविषयी कुतूहल असल्याचे जाणवते. त्यामुळे डॉ. सातपुते यांनी चर्चिलेल्या तीन ऋचांपैकी एका ऋचेचा सुसंगत अर्थ जर्मन प्राच्य विद्याभ्यासक प्रो. ल्यूडर्स यांनी जसा केला आहे तो इथे देत आहे.

डॉ. सातपुते यांनी उद्धृत केलेल्या ऋचा ऋग्वेदाच्या पहिल्या मंडळातील १६४ या सूक्तातल्या आहेत. 'अस्यवासीय' या नावाने ओळखले जाणारे हे एक कूटसूक्त आहे. त्यातील ऋचांचा अर्थ सहज समजणे कठीण आहे आणि डोळ्यांना दिसणारा अर्थ मनाला पटत नाही. प्रो. ल्यूडर्स यांनी ऋग्वेदातील वरुण देवतेच्या स्वरूपाविषयी त्यांचे मत सांगण्यासाठी दोन खंडांचा 'वरुण' या नावाचा ग्रंथ लिहिला आहे. त्यांच्या मुख्य विषयांच्या अनुषंगाने येणाऱ्या १६४ व्या सूक्तातील काही ऋचांचे विवेचन त्यांनी आपल्या ग्रंथात केले आहे. डॉ. सातपुते यांनी निवडलेल्या तीन ऋचांपैकी सातवी ऋचा प्रा. ल्यूडर्स यांनी अभ्यासलेली आहे. (खंड १ : पृष्ठे ३०३-३०५, ३११-३१२).

ही सातवी ऋचा अशी आहे : इह ब्रवीतु य ईमड, वेदास्य वायस्य निहितं पदं वेः। शीर्ष्णः क्षीरं दुहते गावो अस्य वत्रि व साना उदकं पदापुः॥

ऋचेचा शब्दार्थ अर्थ दिसतो तो असा : "या प्रिय पक्ष्याचे ठेवलेले स्थान जो जाणतो त्यानेच इथे ब्रोलवे. याच्या गायी डोक्यातून दूध स्रवतात (आणि) पांघरूण घेऊन पायाने पाणी त्या ल्यायल्या आहेत," या भाषांतराने ऋषीला काय सांगायचे आहे ते कळत नाही. ऋचेचा सुसंगत, समजेल असा अर्थ प्रा. ल्यूडर्स यांनी लावला आहे. त्यांनी या ऋचेवर केलेले सर्व विवेचन इथे सांगणे शक्य नाही. त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे वरील ऋचेतला 'निहित पदं वेः' हा शब्दप्रयोग क्र. १०.१०५.१ या ऋचेत आढळतो. तिथल्या संदर्भावरून पक्ष्याचे स्थान अत्युच्च श्लोकातल्या झन्यात (उत्सं) ठेवले आहे हे कळते आणि त्यामुळे या दोन्ही ऋचातला 'बि' म्हणजे पक्षी हा सूर्य आहे हे स्पष्ट होते. हा अर्थ कळल्यावर मग या सूर्यरूपी पक्ष्याच्या गायीचा उल्लेख ऋचेच्या दुसऱ्या भागात आहे. त्याचा अर्थ कळायला वेळ लागत नाही. या गायी म्हणजे सूर्याचे किरण.

'गो' या गायवाचक शब्दाचा ऋग्वेदातल्या काही संदर्भात 'सूर्याचे किरण' असा अर्थ होतो. हे भास्कराचार्यांनी त्यांच्या नियुक्त या ग्रंथात सांगितले आहे (सर्वेपि रश्यो गाव उच्यन्ते निरुक्त २.६) सायणाचार्यही प्रस्तुत ऋचेत गावः याचा अर्थ सूर्यकिरण असा करतात. तेव्हा ऋचेच्या दुसऱ्या भागात ऋषी असे सांगत आहेत की या पक्षिरूप सूर्याच्या गायी (किरण) त्यांच्या डोक्यातून म्हणजे किरणांच्या अगदी वरच्या अग्रभागातून दूध म्हणजे झुल्लोकातले पाणी पावसाच्या रूपाने खाली स्रवतात आणि किरणांचे पाय म्हणजे पृथ्वीवर टेकलेले त्यांचे टोक, त्याने पृथ्वीवरचे पाणी त्या गायी पितात, म्हणजे शोषून घेतात.

वरील खुलाशात आपल्याला पाऊस देणारी देवता सूर्य आहे, इंद्र नव्हे, ही ऋग्वेदकालीन ऋषींची कल्पना अनुस्यूत आहे. इंद्र आकाशातील मेष वज्राचा प्रहार करून फोडतो आणि पाऊस पाडतो ही कल्पना ऋग्वेदात नाही, ती वेदोत्तर काळातली आहे. वेदकालीन कल्पनेनुसार सूर्य पृथ्वीवरील पाणी शोषून घेतो आणि मग ते पावसाच्या रूपाने आपणास देतो. वेदकालीन ही कल्पना नंतरच्या काळात लोप पावली असे नाही. त्या कल्पनेचे उल्लेख क्वचित वेदोत्तरकालीन वाङ्मयात आढळतात. उदाहरणार्थ, रामायणात म्हटले आहे की समुद्रातले पाणी शोषून घेऊन सूर्य ते गर्भासारखे नऊ महिने आपल्या किरणांनी धरून ठेवतो आणि मग ते पाणी झुल्लोकातून पावसाच्या रूपाने खाली येते (नवमासधृतंर्भ भास्करस्य गर्भास्तिभिः। परिवारं रसं समुद्राणां द्यौःप्रसूते रसायनम्। ४.२७.३) कालिदासांच्या रघुवंशातही सूर्य आपल्याला पाऊस देतो ही कल्पना आढळते. (सहस्रगुणमुत्सृष्टुमादते हि रसरंविः। १.१८)

अशा प्रकारे ऋग्वेदाचा साकल्याने अभ्यास केल्यावर ऋचेचा सुसंगत अर्थ सांगत असताना ऋचेत डॉ. सातपुते म्हणतात, त्याप्रमाणे ऋचेतली 'गाय' म्हणजे चुंबकीय शक्तीचे रूपक' मानण्याचे कारण नाही

- म. अ. मेह